

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Nils G. Bartholdy

Dronning Ingrid's castrum doloris 97

Joar Crafoord

Alexander Craufurds begravningsvåpen
i Mariakyrkan, Sigtuna 105

Heraldica varia 116

Heraldisk litteratur siden sidst 118

Dette hæfte er udgivet med støtte fra Alfred Goods Fond.

Vejledning til forfatterne

Manuskripter indsendes til redaktionen i et eksemplar, mens forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig intet ansvar for uopfordret indsendte manuskripter, billeder m.m., men returnerer i øvrigt billedmateriale efter brugen.

Manuskripter maskinskrives på A4-ark med 1 1/2 linjes afstand og 4-5 cm bred margen. Forkortelser bør så vidt muligt undgås (altså ikke H.T. eller lignende, men: Heraldisk Tidsskrift). Egentlige artikler skal være forsynet med et kort resumé på engelsk, tysk eller fransk.

Noterne markeres med et svævende tal (uden parentes) i brød- eller billedtekst, noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Titlen på de bøger og tidsskrifter, der henvises til, kursiveres eller understreges, og både forfatter, titel og udgivelsessted og -år medtages.

Billeder. Billedtekster skrives ligeledes for sig og nummereres fortløbende. Der bruges betegnelsen Ill./ill. både i brød- og billedtekst. Billedernes omtrentlige placering i brødteksten markeres i margenen. Billedforslag med tilhørende undertekster vedlægges samtidig med at manuskriptet indsendes. Billedteksterne skal foreligge på et af de skandinaviske sprog samt på resumeets sprog.

Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme i manuskriptet. Når manuskriptet er godkendt og korrektoren foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke ventes fulgt af redaktionen. Dersom rettelser mod manuskript er tvingende nødvendige, betales de af forfatteren.

Efter udsendelsen af tidsskriftet får forfatteren et antal heraf, svarende til antallet af trykte sider i artiklen.

Anmeldelser forsynes med overskrift af følgende indhold og med tegnsætning som anført: Forfatterens/forfatterens navn/e: Bogens titel (evt. undertitel eller skrifttrække). Udgivelsessted, forlag, årstallet på titelbladet. Antal sider (evt. romertal + arabertal, f.eks. XII, 356 s.). Ved illustrerede værker antal plancher eller blot ill., antal kort. Pris i oprindelseslandets valuta.

Artikler modtages helst på diskette sammen med en papirudskrift af manuskriptet. Disketten bør kun vise én teksttype, altså uden kursivering, fed type eller understregninger. Sådanne markeringer kan derimod angives i det vedlagte manuskript. Teksten skrives uden brug af orddele, notefunktion og tabulator ved linjeskift, og der må ikke forekomme en blank linje mellem hvert nyt afsnit. Noterne følger samlet sidst efter teksten. Diskette leveres som WP 5.1, ASCII-format eller MacWrite.

HERALDISK SELSKAB
HERALDISKA SÄLLSKAPET
HERALDISK SELSKAP

*And
30/5-01*

Sekretariatet:
Bybækpark 36
3520 Farum
Danmark

Poststempels dato *11/10/01*

Kære medlem

**Hermed indkaldes til HERALDISK SELSKABS årlige generalforsamling,
Lørdag den 12. maj 2001 kl. 17.30
På Kalmar Slot**

Med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Formandens beretning om selskabets virke i det forløbne år
3. Beretninger om lokalafdelingernes virke
4. Beretninger fra nedsatte udvalg
5. Kassererens forelæggelse af det reviderede regnskab til godkendelse
6. Fastsættelse af næste års kontingent
7. Behandling af forslag fra styrelse eller medlemmer
8. Valg af medlemmer og suppleanter til styrelsen
Efter tur afgår Steen Clemmensen, Peter Kurrild-Klitgaard og Allan Tønnesen (Danmark), Hans Cappelen (Norge) og Henrik Klackenborg (Sverige), som alle er villige til genvalg. Suppleanterne Niklas Procopé (Finland), Stefán Snæbjörnsson (Island), Geir Helgen (Norge) og Christer Bökwall (Sverige) er villige til genvalg
9. Valg af to revisorer og to revisorsuppleanter
10. Eventuelt

Der gøres opmærksom på, at kun medlemmer, der har betalt kontingent for 2001, har stemmeret på generalforsamlingen.

Med venlig hilsen
styrelsen

**FORELØBIGT PROGRAM
FOR DEN NORDISKE HERALDIKERKONFERENCE
PÅ KALMAR SLOT DEN 12. – 13. MAJ 2001
OM DEN OFFENTLIGE HERALDIK I NORDEN**

Lørdag den 12. maj

- kl. 8.00   velkomst
- kl. 8.30   *statsheraldiker Henrik Klackenberg, Sverige: Offentlig heraldik i Sverige: nya vapen och gammalt regelverk*
- kl. 9.30   *enhetschef Jussi Kuusanmäki, Finland: Den statliga heraldiken i Finland – aktuella problemställningar*
- kl. 10.30   *Lektor Terje T. V. Bratberg, Norge: Den norske løve – Statens og Kongehusets våpen. Bruk av våpenet samt bruk av andre emblemer som merker for statlige institusjoner*
- kl. 11.30   *arkivar, seniorforsker Nils G. Bartholdy, Danmark: Statsvåben, kongekrone, kommunevåben – traditionstro symbol eller modepræget logo?*
- kl. 12.30   lunch
- kl. 13.00   *avdelingsdirektør Knut Johannessen, Norge: Nyere norske kommunevåpen - enkelt innhold, komplisert prosess*
- kl. 14.00   *advokat Tom S. Vadholm, Norge: Aktuelle problemstillinger i norsk heraldikk*
- kl. 15.00   *førstebibliotekar Harald Nissen, Norge: Blasonering – særlig om norske kommunevåpen*

- kl. 16.00 omvisning på Kalmar Slot
- kl. 17.30 Heraldisk Selskabs generalforsamling
- kl. 19.30 Kalmar Stad er vært ved en middag på Kalmar Slot

Søndag den 13. maj

- kl. 8.00 *avdelningschef Tom Bergroth, Finland: Logotype eller heraldik i den finska militära emblematiken? Problemet med skillnaden i grafiskt och heraldiskt hänseende*
- kl. 9.00 *advokat Hans Cappelen, Norge: Moderne design og behovet for heraldisk fornyelse*
- kl. 10.00 *forskare John Strömberg, Finland: Mellan heraldik och grafik. Statens heraldiska nämnd och förnyelsen av den offentliga heraldiken i Finland*
- kl. 11.00 *hovrättsnotarie Eric Bylander, Sverige: På vapenrättens smala näs – Om det svenska rättsliga skyddet för officiella symboler*
- kl. 12.00 **afslutning**

**TILMELDING TIL
DEN NORDISKE HERALDIKERKONFERENCE
I KALMAR DEN 12. – 13. MAJ 2001**

Deltagers navn: .....

Adresse: .....

Postnr. og by: ..... Land: .....

Ledsagers navn: .....

Jeg ønsker hotelrum på Comfort Home Hotel Packhuset,
Skeppsbrogatan 26, SE-392 31 Kalmar, telefonnr. 46 (0) 480 570 00, faxnr. 46 (0) 480 866 42,
www.hotelpackhuset.se

enkeltværelse (640 SEK pr. nat), ankomst den ..... afrejse den .....

dobbeltværelse (790 SEK pr. nat), ankomst den ..... afrejse den .....

(værelset betales kontant eller med kreditkort ved afrejsen)

Jeg ønsker IKKE overnatning på Comfort Home Hotel Packhuset (sæt kryds): .....

Tilmeldingen sendes til:

arkivar Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K., og skal af hensyn til hotelreservationen være denne i hænde SENEST DEN 31. MARTS 2001.

..... den 2001

.....

underskrift

Dronning Ingrid's castrum doloris

Af Nils G. Bartholdy

Hendes Majestæt Dronning Ingrid af Danmark døde den 7. november 2000 i en alder af 90 år. Dronningens død vakte respektfuld sorg hos det danske folk og gav anledning til følelsesmæssige reaktioner af en styrke, der må betragtes som usædvanlig. Bevidstheden om Dronning Ingrid's stærke position og det faktum, at Dronningen efter tronskiftet i 1972 kunne fungere som rigsforstander, var formentlig grunden til, at også de officielle manifestationer i anledning af dødsfaldet blev ekstraordinære.

Siden enevældens tid er de danske kongers kister inden bisættelsen blevet stillet på castrum doloris (sorgleje) – en katafalk, der i ældre tid var midtpunktet i en pompøs opbygning af søjler, en baldakin, lys i stor mængde og mange former for dybsindig symbolik. Kronregalierne m. m. lægges på eller ved kisten, de tre sølvløver stilles foran den, og den omgives af militær æresvagt. Befolkningen får derefter lejlighed til at vise den afdøde monark den sidste ære ved at passere forbi castrum doloris.

Tidligere fik afdøde dronninger en lignende æresbevisning, omend der med sikkerhed kun kendes ét eksempel på, at dronningekronen er blevet lagt på kisten og sølvløverne stillet foran denne. Det skete, da Frederik Vs første dronning Louise var død.

For kongernes vedkommende fik heraldikken en fremtrædende plads, navnlig i form af faner med broderede gengivelser

af samtlige våbenmærker, der kunne knyttes til den afdøde konge. Disse faner blev senere båret med i begravelsesprocessionen.

Om Frederik III's dronning Sophie Amalies castrum doloris i Sophie Amalienborgs slotskapel i København 1685 var smykket med våbener, vides ikke. Våbener indgik med sikkerhed i udsmykningen, da Christian Vs dronning Charlotte Amalie i 1714 blev lagt på castrum doloris på Charlottenborg. På en medalje slået 1722 til minde om Frederik IV's dronning Louise, der var død året før, ses dronningens kiste omgivet af gueridoner med lys under en baldakin smykket med hendes alliancevåben. Hendes castrum doloris stod i 1721 i slotskirken hørende til det gamle Københavns Slot, men de beskrivelser, der findes af det, stemmer ikke overens med medaljens detaljer. Der findes pålidelige afbildninger af de castra doloris, der i resten af 1700-tallet blev opstillet for de afdøde dronninger, men de heraldiske elementer var ikke fremtrædende. Kisterne med Frederik Vs første dronning Louise, død 1751, og Christian VI's dronning Sophie Magdalene stod på castrum doloris i hhv. 1752 og 1770 i den slotskirke, der senere brændte med det første Christiansborg i 1794. Blandt andet derfor kom Fredensborg Slotskirke til at danne rammen om dronning Juliane Marias castrum doloris i 1796.

Skikken at anbringe en dronnings kiste på castrum doloris blev først genoptaget,

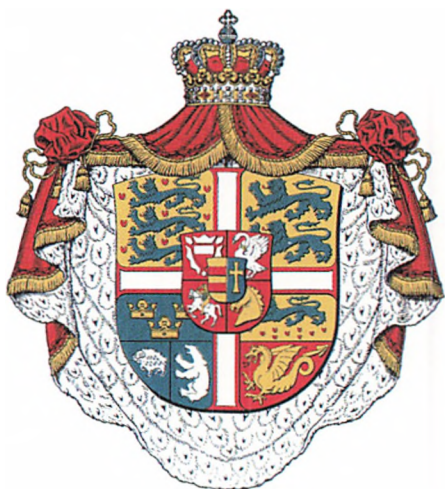

Dronning Ingrid's castrum doloris i Christiansborg Slotskirke. Dronningeflaget ligger på kisten. Foran denne ses Dronningens danske ordener og skjold som ridder af Elefanten. Foto: kgl. hoffotograf Klaus Møller. Udsnit.

The "castrum doloris" of Queen Ingrid in the chapel of Christiansborg Castle in Copenhagen with the Queen's flag on the coffin, in front of it the Queen's Danish orders and her stall plate as a Knight of the Order of the Elephant.

Dronning Ingrid's kiste med dronningeflaget i Christiansborg Slotskirke på bisættelsesdagen, inden kisten førtes gennem København og videre til Roskilde. Foto: kgl. hoffotograf Klaus Møller. Udsnit. *Queen Ingrid's coffin with the Queen's flag in the chapel of Christiansborg Castle before the funeral procession.*

I sit flag anvendte Dronning Ingrid Kong Frederik IXs kongevåben i et våbentelt uden ordenskæder og skjoldholdere. Derved adskilte det sig både fra kongens og fra dronning Alexandrines flag.

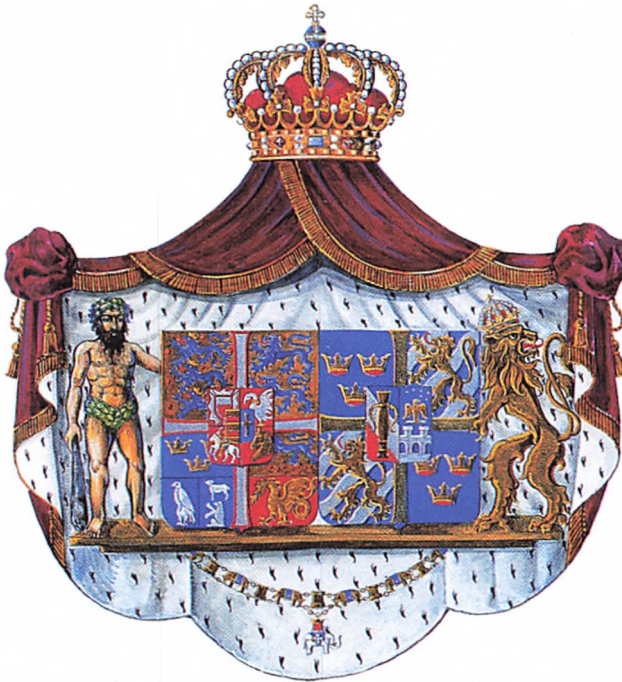
In her flag Queen Ingrid used her husband King Frederik IX's shield in a pavilion without collars and supporters.

da det skete for Dronning Ingrids vedkommende i 2000 i den nyrestaurerede Christiansborg Slotskirke. De konger, der døde i løbet af 1900-tallet, lå ligeledes på castrum doloris i slotskirken.

I 1800-tallet anbragte man samtlige ordener, en afdød konge havde haft, omkring kisten. Det forenkledes i 1900-tallet til kun at omfatte danske ordenstegn, og foran kongens kiste stillede man hans ordensherreskjold, der havde hængt i Frederiksborg Slotskirke. Kongens våben var endvidere synligt ved, at kongeflaget med kongevåbenet i det hvide midterfelt, spunsen, lå på kisten. Selv om der havde eksisteret et kongeflag i denne form siden 1731, var det først i 1900-tallet det blev anvendt på de kongelige kister.

Dronning Ingrids castrum doloris blev udformet i forlængelse af denne tradition. Kisten stod på en katafalk omgivet af sølvgueridoner med lys. Det særlige dronningeflag lå på kisten. Foran denne lå Dronningens danske ordener – Elefantordenen i kæde og Dannebrogordenens stor-kommandørkors – samt det miniatureportræt af Frederik IX, som Dronningen havde båret i Dannebrogordenens rød-hvide bånd. Neden under puden med ordenerne stod Dronningens elefantridderskjold, som var hentet fra Frederiksborg Slotskirke.

Som nævnt har der siden 1731 været et særligt kongeflag med kongevåbenet i midten. I 1914 indførtes et dronningeflag samtidig med, at man også fik et særligt flag for kronprinsen og et for rigsforstageren. I kronprinsflagets spuns ses et kronet rigsvåben (det lille danske rigsvåben) omgivet af Elefantordenens kæde, og midt i rigsforstagerflaget ses krone, scepter, rigsæble og sværd. Et kongehusflag med en krone alene i midten har fandtes siden 1905 og bruges af Kongehusets øvrige medlemmer. Det dronningeflag, der blev indført i 1914, fik i spunsen det store rigsvåbens skjold med krone direkte på skjoldet – altså uden ordenskæder, skjoldholdere og våbentelt. I 1948, året efter Frederik IXs tronbestigelse, blev der fastsat et nyt dronningeflag for Dronning Ingrid med det store rigsvåbens skjold i et kronet våbentelt, men uden ordenskæder og skjoldholdere. Dronning Alexandrine, der døde 1952, brugte fortsat dronningeflaget fra 1914. De ændringer i det danske kongelige våben, der fandt sted i 1972, fik ingen konsekvenser for Dronning Ingrids våbenføring. Det vil sige, at det skjold, der fra 1948 (da Islands falk blev udcladt)

H. S. S.

Franz Sedivy

Dronning Ingrids dansk-svenske alliancevåben med to sammenstillede skjolde malet af Franz Sedivy 1947 i Elefantordenens ridderbog i Ordenskapitlet. Foto: Steen U. Zangenberg.
Armorial bearings of Queen Ingrid with two separate shields in the book of the Order of the Elephant.

førtes af Fredrik IX, blev videreført af Dronning Ingrid efter tronskiftet i 1972. Som særmærke i et kongeligt flag var det, omgivet af våbenteltet, i anvendelse for sidste gang på Dronning Ingrids bisættelsesdag den 14. november 2000.

Dronning Ingrids elefantridderskjold, der er malet i 1947 af kgl. våbenmaler Franz Sedivy, viser et alliancevåben, og et tilsvarende er malet i Elefantordenens ridderbog. Dexter ses det danske kongevåbens skjold, inklusive den islandske falk, og sinister det store svenske rigsvåbens skjold med det indhold, dette har haft

siden 1905. Det danske våben holdes af en vildmand og det svenske af en løve, hhv. Danmarks og Sveriges traditionelle kongelige skjoldholdere. I Danmark har der siden 1600-tallets slutning været en fast tradition for, at dronninger og prinsesser anvender alliancevåben i form af to sammenstillede skjolde. Det manifesterer sig bl.a. på skjoldene i Frederiksborg Slotskirke fra og med Christian IXs dronning Louise. Desuden forekommer dronningernes alliancevåbener i segl og mange andre steder, men som nævnt ovenfor ikke i flaget.

Forud for malingen af Dronning Ingrids alliancevåben på et skjold til ophængning i Frederiksborg Slotskirke og i ridderbogen som følge af, at Frederik IX i 1947 havde tildelt Dronningen Elefantordenens insignier, blev der korresponderet om våbenets udseende mellem riksheraldiker-embedet i Sverige og statens heraldiske konsulent i Danmark. Den fungerende rigsheraldiker Bengt Hildebrand spurgte arkivar Poul Bredo Grandjean, "...om det skall sättas i ett alliansvapen i kluven sköld eller om svenska och danska riksvapnen skola stå bredvid varandra, even-

Dronning Ingrids serafimervåben fotograferet på Stockholm Slot inden ophængningen i Rid-darholmskyrkan. Alliancevåbenet i et skjold er malet 1987 af Bengt Olof Kälde. Foto: Bengt Olof Kälde.

Armorial bearings of Queen Ingrid with the Royal Danish arms impaling the Royal Swedish arms on the stall plate of the Queen as a Member of Sweden's Royal Order of the Seraphim.

tuellet med sköldhållare, mantel o. dyl. ...Så snart Riksheraldikerämbetet erhållit besked från Eder, skall ämbetet omedelbart låta sin tecknerska rita den önskade förlagan...". Grandjean forhørte sig, formentlig telefonisk, i Ordenskapitlet og svarede: "...at Hendes Majestæt Dronning Ingrids Alliancevaaben ønskes fremstillet paa følgende Maade: et med en dansk Kongekrone forsynet, af to Vildmænd holdt lodret delt Skjold, hvis højre Halvdel viser det danske Rigsvaabens Mærker, idet den venstre er forbeholdt Hendes Majestæts; Vaabentelt øverst kronet af den danske Kongekrone...". Man må imidlertid hurtigt have fundet ud af, at dette ikke ville svare til traditionen i Danmark, hvor et alliancevåben dannes i form af to sammenstillede skjolde. Og Dronning Ingrids alliancevåben blev da også malet i denne skikkelse. Den svenske heraldiske kunstnerinde Brita Grep nåede næppe at tegne et forlæg.

I 1960 fik Dronning Ingrid Serafimerordenen af sin far, Gustaf VI Adolf. Men Dronningens serafimervåben blev først malet i 1987 af Kungl. Maj:ts Ordens våbenmaler Bengt Olof Kälde. Afdøde serafimerridderes våbener bliver ophængt i Rid-darholmskyrkan i Stockholm, og i lange tider fik offentligheden først våbenet at se, når den pågældende ridder var død. For nogle år siden indførte man imidlertid den skik at udstille de levende ridderes våbener på Stockholm Slot. Her har derfor også Dronning Ingrids serafimervåben kunnet ses. Det er gammel sædvane, at der ringes med klokkerne i Rid-darholmskyrkan på en serafimerridders begravelsesdag. Den 14. november 2000 fandt serafimerringningen sted for Dron-

ning Ingrid, og på denne dag var serafimervåbenet opstillet i Riddarholmskyrkan ved siden af et bord med lys og blomster, og der var almindelig adgang til kirken. Den 29. november fik Dronning Ingrids serafimervåben plads på væggen i de gamle svenske kongers gravkirke.

I 1980 var Dronning Ingrid protektor for den 14. internationale kongres for de genealogiske og heraldiske videnskaber i København, og Dronningen glædede deltagerne ved at komme til stede ved kongressens åbning.

Kilder

Birgitte Bøggild Johannsen: Til Evig Ære Minde. Studier i enevældens kongelige castrum doloris, i *Kirkens Bygning og Brug. Studier tilegnet Elna Møller*, Nationalmuseet 1983, s. 155-180.

Nils G. Bartholdy: Leichenbegängnisse dänisch-norwegischer Könige in heraldisch-vexillologischem Licht, i Lars Wikström (red.): *Genealogica & Heraldica. Report of The 20th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Uppsala 9-13 August 1992*, Stockholm 1996, s. 97-110.

Nils G. Bartholdy: Danske dronningers våbener, i Steffen Heiberg (red.): *Danske*

Øverst ses Dronning Ingrids serafimervåben i Riddarholmskyrkan i Stockholm, nedenunder våbener for prinsesse Margaretha, gift med prins Axel af Danmark, og for prins Wilhelm af Sverige, hertug af Södermanland. Foto: Bengt Olof Kälde.

At the top the arms of Queen Ingrid as a Member of Sweden's Royal Order of the Seraphim in Riddarholmskyrkan in Stockholm, beneath the arms of Princess Margaretha, consort of Prince Axel of Denmark, and of Prince Wilhelm of Sweden, Duke of Södermanland.

dronninger i tusind år; Gyldendal 2000, s. 126-145.

Per Nordenvall: *Kungliga Serafimerorden 1748-1998*, Kungl. Maj:ts Orden 1998, s. 514-515.

Marineministeriet, Kundgørelse for Søværnet B.5-1948, s. 29-30.

Rigsarkivet, København, Statens heraldiske konsulent, journalsag nr. 734/1947.

Summary

The “castrum doloris” of Queen Ingrid of Denmark

Since the era of the absolute monarchy deceased Kings of Denmark lie in state prior to their funeral. The crown jewels, insignia of the Royal Orders and heraldic achievements surround the coffin placed on a catafalque. Similar honours fell to the Queens' lot until the end

of the 18th century and were revived last year at the death of Her Majesty Queen Ingrid. The coffin was covered with the Queen's personal flag with the Royal Danish arms in the middle without supporters and chivalric insignia. A special flag of the Danish Queen had existed since 1914, but in 1948 the shield was displayed in a pavilion. The insignia of the Order of the Elephant and the Order of Dannebrog and a miniature portrait of King Frederik IX as well were placed in front of the coffin, and beneath the Queen's stall plate from the Chapel of Frederiksborg showing in a pavilion the Danish Royal arms and the Swedish Royal arms in separate shields with a Danish savage and a Swedish lion as supporters. The stall plate of Queen Ingrid as a Member of Sweden's Royal Order of the Seraphim shows one shield with the Royal Swedish arms impaled by the Danish Royal arms.

Ingrid

Dronning Ingrid's exlibris udført 1950 som stålstik af englænderen J. F. Badeley viser Frederik IX's skjold i en kronet kartouche.

Book-plate of Queen Ingrid with the shield of King Frederik IX, engraving by J. F. Badeley, 1950.

Alexander Craufurds begravningsvapen i Mariakyrkan, Sigtuna

Av Joar Crafoord

I ätten Crafoords familjearkiv finns ett dokument (ill. 1) vars ståtliga titel lyder:

“Grafskriff

öffuer

Hans K: I H: z Gustavi Adolphi Sveriges
Rijkes uthkorade Konungz

och Arfförstes Tropolichtige man och
wälförordnat Capiteen

Then Edle och Wälb: Alexander
Craufurd Scotum til Anachia etc.

Skriften, som är tre sidor lång, berättar att Alexander Craufurd avled den 13 juli 1617 och skildrar hur hans lik fördes i en förmämlig procession till den sista vilokammaren i Sigtuna Klosterkyrka några dagar senare samma år. Främst i denna procession gick...

*then Salig Herrens högstbedröfvade
effterlätne Fru och Lijfsarfvingar, hans
Högtberömde Swärfader Wälb: Patrik
Rutherford til Thyl tillijka med sin el-
skeliga k: Husfru. Så och slächt, blodz-
förwanter och gode wenner aff den
Skotiske Nation, hvarsom enom effter
stånd och värde till Ähra och tjenst.*

Det var säkert ett imponerade tåg som sakta och värdigt arbetade sig fram till kyrkan från gården Thyl, som numera ligger inom Sigtuna stadsgräns. Adelns gravseder under stormaktstiden har nyligen behandlats i Inga von Corswant-Naum-

burgs avhandling (Huvudbaner och Anvapen under Stormaktstiden, 1999) och med stöd av hennes forskning skall vi göra ett försök att föreställa oss vad som skedde.

Främst på en bärstång väl synlig för alla fördes den avlidnes huvudbaner, med ättens vapensköld målad på en träskiva som mätte ca 50x50 cm (ill. 2). Efter kistans sidor bars anvapen, målade på något mindre träskivor likaledes på bärstänger (ill. 3, 4, 5). Beträffande det Keithska anvapnet (ill. 6) se mcra nedan. Fädernesköldar fördes längs kistans ena och modernesköldar längs den andra. Därefter följde så hela den långa raden av begravningsgäster med hustrun, barnen och svärfadern, den berömde skotske krigaren, Överste Patrik Rutherford, och hans hustru och alla övriga släktingarna och många av de skotska vapenbröderna och andra landsmän.

I kyrkan väntade Dr. Martinus Laurentius Aschaneus, som inte var vilken församlingspräst som helst. När Riksantikvarieämbetet skapades år 1630 utnämndes två antikvarier av vilka Aschaneus var den ene. Han hade ovanlig bana bakom sig. Han hade börjat som musikant vid Johan III:s hov men efter studier i Stockholm blivit fältpräst och verkat under kriget i Livland och Ryssland. Sannolikt träffade han under denna tid Alexander Craufurd. Han visade tidigt ett starkt intresse för antikviteter och började samla föremål av olika slag. Med åren hopbragte han en anseelig samling med medeltida manu-

Grafstrife

Hans K. M. Gustavi Adolphi Sveriges K. M. Beslorade Konungz och Arthördes / Tropligste Advsz wälförordnat Capiteen.

Uden Etik och Wälb:

H. Alexander Crauford Botum til Anachia etc.

Hwilen i enskildig Tro på Jhesuarnne Christusn irén thetia orolige och beswin...

Den 24. Decem. 1660. Uppsal. ...

Ena Wälb. och ...

Qd min herrens kärlek Man / ...

Ja kan loar mig på sin stols / ...

Medh stens erd sig fört Jord / ...

Ja i resten på minne tro / ...

Ja och här med min sista Man / ...

Medh stens erd sig fört Jord / ...

Ja och här med min sista Man / ...

Ja och här med min sista Man / ...

Medh stens erd sig fört Jord / ...

Ja och här med min sista Man / ...

Ja och här med min sista Man / ...

Medh stens erd sig fört Jord / ...

Tryckt i Upsala hos Eskild Matzon.

III. 1. Begravningskväd av Martin Ascanus tryckt i Uppsala av Eskild Matzon under förra halvan av 1600-talet. Orginalets latin har översatts till svenska. Förvaras nu i Ätten Crafoords släktarkiv på Riddarhuset i Stockholm. Funeral oration by Martin Ascanus printed in Uppsala by Eskild Matzon some time during the first half of the 17th century.

skript, avskrifter av runinskriftioner, epitafer, pergamentsbrev, sigill och mycket annat. Han utgav beskrivningar av Sigtuna och Norrsunda församlingar och blev en pionjär inom den antikvarisk-topografiska forskningen. Han är även känd för att på lediga stunder ha författat kärnfulla moraliska lärodikter både på latin och svenska.

Aschaneus höll med största sannolikhet likpredikan, som innehöll det traditionella avsnittet "personalia" vilket tyvärr ej kunnat återfinnas. Det kunde ha givit oss värdefull biografisk information. Därefter föredrog han ett ståtligt begravningskväde på latin. Detta översattes senare till svenska och trycktes i Uppsala av det återuppståndna universitetets "präntare", boktryckaren, Eskild Matzon (ill. 1). Det är över femtio rimmade strofer långt och är till formen en tänkt dialog mellan den döde och hans sörjande hustru i vilken han försöker trösta henne med att han nu skall få det bättre och att de snart skola mötas ånyo i paradiset. Det framgår inte vem som skrivit denna dikt men Aschaneus är starkt misstänkt.

Vem var då Alexander Craufurd? Kan vi finna ytterligare uppgifter om honom eller om de övriga aktörerna i begravningssceremonin? När vi letar i källorna måste vi med bcklagande konstatera att uppgifterna om hans person och liv är sparsamma. Han var sannolikt född mellan 1575 och 1580 på gården Annachie i Aberdeenshire i Skottland. Han värvades av överste Patrik Rutherford och kom i svensk krigstjänst omkring år 1608. Han var då redan gift med en av Rutherfords döttrar och hade barn med till Sverige. Han stred i Livland (1608), i Kalmarkriget (1611-12) och i Estland (1613-15) under

Rutherford i ett värvat skotskt regemente, senare i Livregementet och slutligen som kapten över en Upplandsfänika. Vi vet inte när Alexander beslöt sig för att slå sig ned i Sverige för gott. Måhända hade han, redan när han lämnade Skottland, klart för sig att hans möjligheter att ta sig fram i Skottland var små. Både hans far och farfar hade nämligen deltagit i ett mindre välbetänkt uppror år 1591 och ådragit sig kung Jakobs misshag. Denne hade med kraft näpsat flera av upprorsmakarna av vilka många var Alexanders släktingar. Någon gång beslöt han sig för att stanna i Sverige och år 1614 skrev han till en släkting, Andrew Craufurd, borgare i Aberdeen, och bad denne att han skulle förmå Magistraten i Aberdeen att utfärda ett Bördsbrev, a Letter of Propinquity, som skulle styrka hans förnäma skotska härstamning. Detta är underskrivet i Aberdeen den 30 april år 1614 av George, Markis av Huntly och förvaras sedan år 1993 på Riddarhuset i Stockholm (ill. 7) Det är ett vackert väl bevarat dokument, vars krokiga väg från Aberdeen till Riddarhuset i Stockholm, vi med tur har kunnat kartlägga i detalj men detta är en annan historia. Av bördsbrevet framgår att Alexanders föräldrar var William (Guilhelmus) Craufurd (av Annachie) och Beatrice Hay (av Ury). Även Alexanders farfar (den värste av upprorsmakarna år 1591) George Craufurd, Baron av Fedderate finns omnämnd i brevet. Runt texten, som är vackert präntad på pergament, finns ett antal vapenbilder. I centrum över texten finns det kungliga skotska vapnet. I marginalerna finns anvapen, inalles fyra stycken, Craufurd och Keith till vänster – Irving, och Hay

Ill. 2. Alexander Craufurds vapensköld som huvudbaner i Sigtuna Mariakyrka. *Alexander Craufurd's funeral escutcheon in Sigtuna Mariakyrka.*

till höger. Ett sigill är fäst vid brevet med band och tofsar. Konstnären i Sverige, som senare målade huvudbaneret och anvapnen på träskivor hade med stor sannolikhet bördsbrevet som förlaga under sitt arbete (ill. 2-6).

I Krigsarkivets handlingar förekommer Alexanders namn i flera dokument. En gång står han i en förteckning över officrare som ännu ej fått ut sin sold. Vid ett annat tillfälle kvitterade han som kapten ut bröd, öl, sill och kläde åt sina soldater.

År 1612 finns en notering i Stockholms stads tänkeböcker att ståthållaren i staden med skärpa tillhåller borgerskapet att de är skyldiga att deltaga i förberedelserna för försvaret av huvudstaden då..

Ill. 3. William Craufurds vapensköld som anvapen. Enligt bördsbrevet se nedan var William Alexanders far. *William Craufurd's coat of arms. According to the Letter of Propinquity William was Alexander Craufurd's father.*

.. arffienden, de danske, gör sin högsta flijt till att anfechta vårt fädernesland och är kompne med theres skepp i skären.

Ståthållaren går vidare och förklarar att var och en som inte fullgör sin plikt och deltar i vakt på stadens murar löper risk att bli hållen:

.. för en otrogen svensk man och fäderneslandsens förrädare.

Han slutar med att meddela att en ny särskild "hopman" benämnd Capitein Kraffert tillsatts för att se till att dessa förordningarna efterlevdes. Det finns inga anteckningar om hur Alexander Craufurd skötte sitt värv, och danskarna vände vid Vaxholm seglade hem utan att ha försökt storma Stockholm.

Ill. 4. Hays (of Lochly?) anvapen. Blasonering: "Arg, three escutcheons gules within a bordure gules". Här hade väntar man sig Hay (av Ury) eller kanske stamvapnets, Hay (of Errol) blasonering. Ingen förklaring till varför en blasoneringen som bättre överensstämmer med Hay (of Lochly) har använts. Ingen kontakt mellan släkterna Hay of Lochly and Craufurd of Fedderate är känd. Enligt bordsbrevet var John Hay of Ury Alexanders morfar.

Coat of arms of the Hay family. Blazon v.s. John Hay of Ury was Alexander Crafoord's maternal grandfather. However the blazon is neither that of Hay of Errol (head of the family) or Hay of Ury but that of Hay of Lochly. This is confusing.

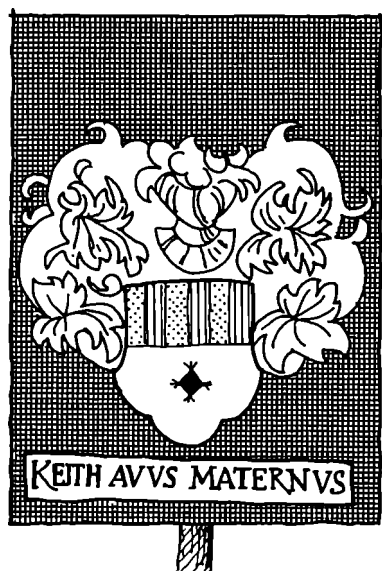
Av Alexanders egen hand har vi endast kunna finna en skrivelse, ett brev som är odaterat och där ingen adressat finns angiven. Brevet finns i Axel Oxenstiernas handlingar och synes vara obesvarat. Av brevet framgår endast att brevskrivaren varit sjuk men att han piggnat till och vill återinträda i tjänst.

Ill. 5. Irving of ? – här väntar man sig Fedderate med grön bordure – men borduren är faktiskt röd på bordsbrevet och inte grön, vilket är förbryllande. Färgen på borduren på anskölden är helt avflagnad.

Coat of arms of the Irving of Fedderate family is expected – i.e. with a green bordure. But the colour of the bordure has faded on the coat of arms and on the birth brieve it is clearly red.

Biografica om Alexander är med andra ord sparsamma. Om de sörjande barnen procession vet vi något mera. Av de fyra sönerna, William, Jakob, Göran och Alexander blev de tre förstnämnda officerare i svensk tjänst och lämnade tydliga spår efter sig i de militära rullorna under trettioåriga kriget. Dessutom fanns minst två döttrar, Anna och Beata. Anna förblev "jungfru Anna" medan Beata gifte sig två gånger, först med David Siiton och senare med Alexander Forrat, båda krigare av skotskt ursprung. Hon överlevde båda sina män.

III. 6. Det Keithska anvapnet saknas och omnämnes över huvud taget ej i kyrkans inventarieförteckning från år 1829. Bilden är en efterkonstruktion tecknad av konstnären Eva Crafoord. Blasonering är hypotetisk: "Arg, on a chief gu three pallets or" + ett bitecken (lozenge, mascle, rustre, fusil?) som ej nöjaktigt funnits beskrivet i något Keithvapen.

The coat of arms of the Keith family is missing and is not mentioned in the church inventory of 1829. The picture reconstruction by the artist Eva Crafoord from the birth brief. The blazon is hypothetical and could read: "Arg on a chief gules three pellets or + a subordinate (e.g. lozenge, mascle, rustre, fusil?)" None of these have been identified in any other Keith coat of arms.

Vad skedde med vapensköldarna efter jordfästningen av Alexander Craufurd i Mariakyrkan i Sigtuna? Dessa, som förts i begravningsprocessionen, huvudbaneret och de fyra anvapnen, sattes upp i kyrkan över graven på den södra korväggen invid den nuvarande dörren till sakristian.

Ett av dem (Keith) har saknats länge (det finns t. ex. icke med i kyrkans inventarieförteckning av år 1829). De övriga hängde över graven i mer än 350 år. År 1967 påbörjades en genomgripande restaurering av Klosterkyrkan. I samband därmed nedtogs många föremål, som skänkts till kyrkan under seklernas gång. Efter restaureringens avslutning återuppsattes några av dessa föremål men långt ifrån alla. Bland dem som "lades i förråd" var Alexander Craufurds begravningsvapen. Vid Riksantikvarieämbetets besiktning av resultat av restaureringen fick Kyrkorådet besk kritik för att många av kyrkans konsthistoriskt intressanta föremål nedtagits utan ämbetets godkännande och ej återuppsatts. Kyrkorådet ansökte då om och erhöll tillstånd att få deponera vissa men inte alla föremål på andra platser och några depositionsinstrument upprättades. Alexander Craufurds begravningsvapen omnämnes ej i detta sammanhang utan "deponerades" likafullt på Sigtuna Museum utan ämbetets medgivande och utan att depositionsinstrument upprättades.

I dag hänger en textilapplikation från en yrkesskola i Tanzania på den plats på södra korväggen där Alexander Craufurds begravningsvapen tidigare hängt över hans grav i 350 år. Det är beklämmande att behöva konstatera att kyrkorådet gav vika för en tillfällig politisk vindpust – "1968 års vind" – och deltog i något som endast kan kallas gravskändning. En av de drivande personerna bakom de förändringar som vidtogs i kyrkorummets utsmyckning vid denna restaurering, blev senare Sveriges ärkebiskop, Gunnar Weman.

Ätten Crafoords släktförening har för Riksantikvariens påtalat det olämpliga och regelvidriga sätt på vilket Kyrkorådet har hanterat begravningsvapnet och begärt att det skall uppsättas på sin forna plats över Alexander Craufurds grav. Kyrkorådet fattade år 1997 ett beslut att vapnet skall återuppsättas – i sakristian! – men detta beslut har ännu ej (januari 2001) verkställts.

Ett närmare studium av bördsbrevet och av de fyra sköldar (ill. 2-7), som är bevarade, ger ytterligare upplysningar och föranleder obesvarade frågor. Ätten Crafoord, som är talrik, har flera grenar och den som här är av intresse är Craufurd of Fedderate. Denna släktgren är i dag utdöd i Skottland men fortlever i Sverige. I the Court of the Lord Lyon i Edinburgh anges huvudmannens för denna gren vapen ha varit blasonerat sålunda: "gules, a fess hermine betwixt a mullet and a garb or" eller på svenska "röd, en bjälke av hermelin, åtföljd ovan av en gyllene sporrklinga och nedan av en gyllene sädeskärve".

Denna blasonering stämmer nära överens såväl med bilden av de två Crafoordvapnen på bördsbrevet som med de på träskiva målade, huvudbaneret och en av ansköldarna. Den ligger även till grund för den vapenbild som konstnären Vladimir Sagerlund utfört på beställning av Ätten Crafoords släktförening år 1997 (ill. 8). Dock synes stjärnan (ill. 2, 3 och 7) vara "a star argent" dvs en *silverne* stjärna med *fem* uddar till skillnad från den *sexuddiga* gyllene stjärna med ett centralt hål som beskrives som "a mullet or", eller på svenska "en förgylld sporrklinga". Innebörden av denna skillnad är oklar. Det är

tänkbart att Alexander själv infört denna avvikelse från huvudmannens (baronens av Fedderate) vapen tidigare och därvid följt skotsk heraldisk sed att endast huvudmannen för en ätt (eller i vårt fall av en ättegren – Craufurd of Fedderate) för stamvapnet under det att huvudmannens övriga manliga ättlingar i sina sköld info-gar en mindre ändring i denna för att markera sin släktskap med huvudmannen. I skotsk heraldisk praxis finns hel en serie olika subordinates eller bitecken, som kan inkorporeras i huvudmannavapnet för att markera om vapnet föres av en äldste, andre, tredje osv son till huvudmannen.

Granskar man det Hayska vapnet på bördsbrevet och på anskölden (ill. 4) noterar man att på bördsbrevet synes en markerad bordure som svagt skymtar även på anskölden. Stamvapnet (Hay of Errol) blasoneras: "arg. three escutcheons gules 2:1". Borduren är här röd vilket möjligen kunde antyda en länk till Hay of Park, men denna familj hör hemma i en helt annan del av Skottland och saknar veterligen kontakter med Craufurd of Fedderate. Dessutom är bördsbrevets text entydig och klar, nämligen att Alexanders mor var Beatrice Hay of Ury. Här döljer sig ett mysterium. Vidare är hjälmprydnaden (en örn med ett svärd i näbben och en orm i ena klon) förvisso pittoresk och dekorativ men avviker tillräckligt mycket från Hayska och andra hjälmprydnader för att man skall fråga sig om konstnären som utfört bördsbrevet tillåtit sig att ett ögonblick fabulera fritt.

Det Irvingska vapnet (ill.5) kan blasoneras: "arg. three holly branches consisting of as many leaves ppr banded gules and within a bordure gules," – eller på

III. 7. Bördsbrev för Alexander Craufurd daterat Aberdeen, den 30 april 1614 förvaras sedan 1993 i Riddarhusets Arkiv i Stockholm.
Alexander Craufurd's birth brief or Letter of Propinquity issued in Aberdeen on April 30 1614. Since 1993 in the archives of Riddarhuset in Stockholm.

Bördsbrevet, översatt till svenska från originalets latin:

Till alla och envar högförnämste, allernådigste och stormäktigste furstar, hertigar, markiser, grevar, baroner slotts- och stadsprefekter, ämbetsmän, domare. Överstar och vilka som helst andra, såväl andliga som världsliga, överallt hos alla folk, där det finns något som helst statskick, i synnerhet i Sverige, Danmark, Norge Polen, Ungern, Tyskland, såväl lägre som högre, och i vilka som helst kringliggande områden och provinser.

Vi GEORGE, markis av Huntlie, greve – göra allom veterligt – att denna dag inför våra närvarande fullmäktige, som sutto i domstolen för att skipa rätt och rannsaka mål, en ädel och välbördig man, Andrew Craufurd, borgare i staden Aberdeen, inom konungariket Skottland, vilken med all vördnad anhöll, att de måtte lagligen rannsaka om hans släktings, kaptenen Alexander Craufurds, släkt och härkomst och därefter framlägga för honom ett sant vittnesbörd i sitt öppna brev, vilken begäran Vi icke å ämbetets vägnar kunde avvisa. Därför vittna Vi om vad vi – fått veta av de trovärdiga männens vittnesbörd – nämligen att nämnde kaptен Alexander Craufurd är född i lagligt äktenskap av fadern, en viss ädelboren William Craufurd av Annachie, och modern, Beatrice Hay, laglig dotter till en viss John Hay, frälse baron av Vrie, och att hans farfar var en viss adelsman, Georg Craufuird, frälse baron av Fedderate, liksom Vi – medelst handslag erkänt att detta är sant. Därför önska vi av hjärtat, att Ni tillfrågade samt alla och envar, hos vilken nämnde kaptен Alexander Craufurd må vistas,

vänligen bemöta, välvilligt behandla och gynna denne mycket ädle och och välbördige yngling, lagligt född av förnåma föräldrar och adlig familj. Till bekräftelse och bevis på allt ha Vi låtit hänga Vårt eller provinsens, vicountskapet Aberdeens sigill under vår trone och värdige fullmäktige – och vår sekreterare eller bevakares av – allmäna angelägenheter underskrifter.

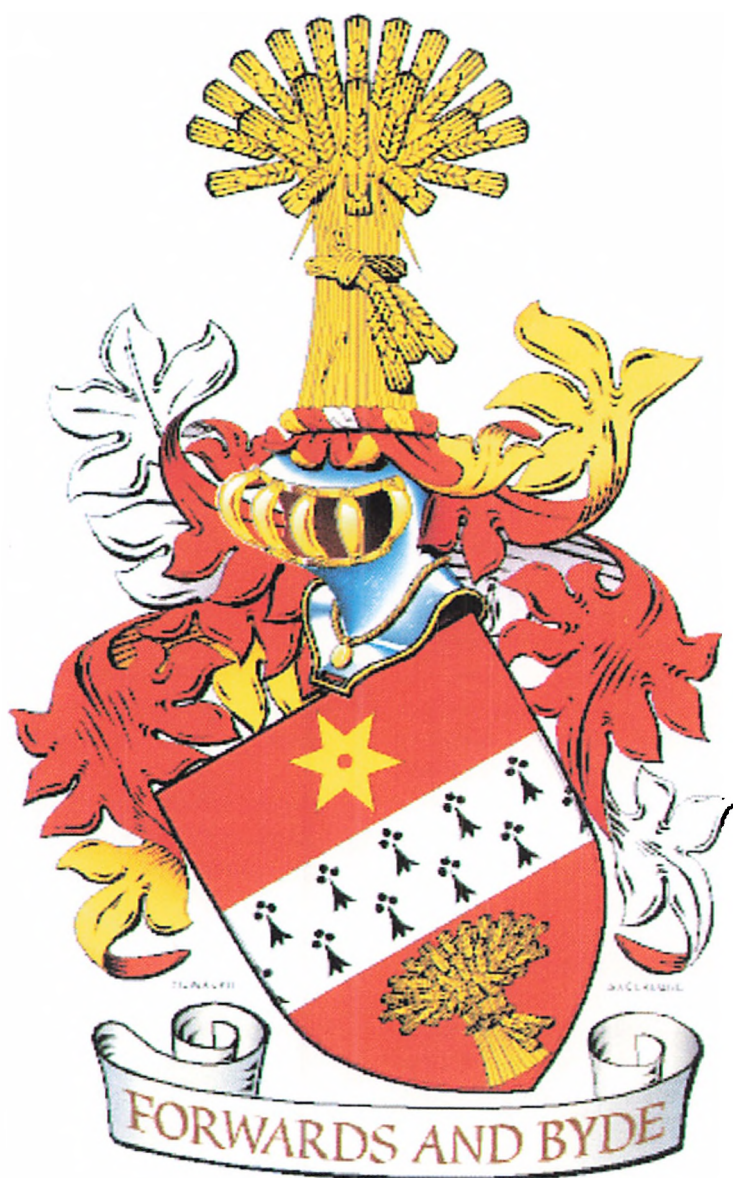
Aberdeen den 30 april anno Domine 1614 och vår allernådigste härskares Jacobs, med Gud nåde Storbritanniens, Frankrikes och Irlands konungs och trons försvarares elfte regeringsår, med i Skottland det fyrtiosjunde.

John Gordon

Herre till Lentia, viscount, fullmäktig för provinserna Marria, Fuchan, Garria grevskapet Huntlie och fullmäktig inom

Magister William Andersson
Sekreterare eller bevakare av de allmäna
Angelägenheterna

III. 8 Den Crafoordska vapenskölden utförd av konstnären Vladimir Sagerlund på beställning av Ätten Crafoords släktförening år 1997.
Coat of arms of the Swedish Crafoord family by artist Vladimir Sagerlund ordered by the Crafoord family association.

svenska – på silver tre naturförgade knippen av järnck ombundna med ett rött band och en röd bordure. Detta är anmärkningsvärt och avviker på en punkt från en rad andra Irvingska vapen som alla har en *grön* bordure, (bland dem Irving of Fedderate). Även detta är oförklarad. Av det röda band som skall hålla järekskvistarna samman synes intet varken på skölden eller i bördsbrevets bild.

Den Keithska anskölden är, (ill. 6) som nämnts ovan, försvunnen och bilden är en efterkonstruktion av konstnären Eva Crafoord baserad på bilden på bördsbrevet. Denna bild är förvirrande. Den skulle kanske kunna tänkas vara blasonerad "per fess paly of six, or and gules and argent a fourpointed star, argent" – alternativt – arg, on chief gu three pallets or + bitecken men båda dessa hypotetiska blasoneringar är rekonstruktioner och *mycket* osäkra. Bitecknet i det nedre fältet liknar men kan knappast vara ett "lozenge, mascle, rustre eller fusil". Inget Keith eller annat vapen med ett bitecken liknande det på bördsbrevet finnes.

Summary

Alexander Crafoord died in 1617 and was buried in Mariakyrkan in Sigtuna. His funeral coat-of-arms were placed above his grave on the southern side of the choir of the church. Originally it was made up of five escutcheons, one funeral escutcheon and four ancestral coats of arms. The four ancestral coats of arms are those of his father (William Crafoord), his

mothers's father (John Hay), of his father's mothers's father (an unknown male Irving) and of his grandmothers father (an unknown male Keith). The funeral escutcheon was Alexander's own escutcheon, which was slightly larger than the ancestral coats of arms. One of the four ancestral coats of arms (Keith) has been missing for a long time, at least since 1829. A comparison between the funeral coat of arms made in Sigtuna in July 1617 and of the escutcheons of the birth brief of Alexander issued in Aberdeen in April 1614 is made.

An attempt to find the Lord Lyon's registred blazon for the escutcheons was successful in two cases (Crafoord of Fedderate and Hay of Lochly). The blazon of the Irving coat of arms on the birth brief (or Letter of Propinquity) seem consistent but were not found in the Lord Lyon's register. The blazon of the Keith escutcheon was made from the birth brief only. It has presented difficulties and is incomplete as well as hypothetical and confusing. Additional information concerning the burial ceremonies is presented.

Författaren vill tacka Mrs C.G.W.Roads MVO, Lyon Clerk and Keeper of Records, Edinburgh; Fil. Dr. Inga von Corswant-Naumburg; Fil. Dr. Leif Tengström; Fil. Dr. Jan Anrep Bjurling; Ph. D. Peter Kur-rild-Klitgaard och Överste John P. Crafoord för givande diskussioner under arbetet samt Chiropterolog John H. Crafoord för vacker fotografering.

Heraldica varia

Heraldik under lup

De fleste heraldikere har oplevet glæden ved at identificere et stykke sølvtøj på baggrund af et indgraveret våbenskjold. Hvis der er tale om et alliancevåben kan glæden blive endnu større. Hvis objektet er svært at tidsfæste alene på baggrund af sølvsmedens arbejde, kan formen på et indgraveret våbenskjold være udslagsgivende for en datering.

Det kan imidlertid blive småt for enhver. Selvom det nok hører til undtagelserne, at heraldikeren må benytte lup for at iagttage sit forskningsobjekt, kan det forekomme. Det vil således ikke sjældent være nødvendigt, når man vil se nærmere på stemplerne i sølvtøj og guldsager.

På genstande, der er stemplet i København, kan man vente at finde et mestermærke og fra 1608 som bymærke stadens tre tårne samt fra 1679 tillige et gardeinmærke. I perioden fra 1685 til 1852 anvendtes endvidere – af afgiftsmæssige grunde – stempler med zodiakalteget for tidspunktet for kontrollen hos gardeinen.

På genstande fra den danske provins vil man normalt kun finde by- og mestermærke.

Man kender en del danske mestre fra 1400-tallet, men først fra 1500-tallet begynder det ikonografiske materiale at flyde.

De københavnske stadsguardeiner har benyttet sig af initialer i deres stempler. For så vidt angår de danske mestre kendes der i det mindste 3.500 stempler med initialer eller – hyppigere, som man nærmer sig nutiden – hele navne.

I 1500- og 1600-tallet forekommer det ikke helt sjældent, at initialerne er placeret i en våbenskjoldslignende kartuche, i lighed med et bomærkevåben, jf. ill. 1.

Mestermærker i bomærkeform er ikke sjældne, og de er ofte udformet som bomærkevåbenskjolde, jf. ill. 2 og 3. Mestermærkerne med bomærker har – naturligt nok – været vanskeligere at identificere end dem med initialer eller helt navn.

Bomærkerne er hovedsageligt fra 1500-tallet og 1600-tallet første halvdel. Endnu i 1600-tallets anden halvdel forekommer dog bomær-

Ill. 1. Mestermærke for Johan Jacob Bockenhofers, der fik borgerskab i København 7. maj 1683, død 1697.

Ill. 2. Mestermærke for Jørgen Hansen i Næstved. Han omtales 1568 og var byfoged fra 1571 til 1612, hvilket år han døde.

Ill.3. Uidentificeret mestermærke på bægger med Køge bymærke, dateret 1640.

Ill. 4. Nakskovs træ og fugleklo i et bymærke fra 1700-tallet.

Ill. 5. Odenses lilje i et bymærke fra 1664.

ker. Selvom guld- og sølvmedlemstrene hørte til den solide håndværkerstand med en betydelig social status, synes de ikke at have benyttet egentlige heraldiske våbener som mestermærker. Det er nærliggende at holde dette faktum op mod den intense brug af heraldik hos den akademiske borgerstand – særligt hos præsterne – i samme periode. I øvrigt har mestrene jo været helt fortrolige med den

heraldiske udtryksform, der som nævnt spillede en væsentlig rolle for udsmykningen af deres produkter.

Bymærker findes fra København og godt 30 provinsbyer i Danmark. De allerfleste byer har (på et tidspunkt) anvendt et mærke med motiv fra byens segl eller våbenskjold, jf. ill. 4 og 5. Bymærkerne er imidlertid kun undtagelsesvis udformet som våbenskjolde.

Bertil A. Frosell

Heraldisk litteratur siden sidst

Heraldik och juridik

Oswaldo Cavallar, Susanne Degenring, Julius Kirshner: *A Grammar of Signs. Bartolo da Sassoferrato's Tract on Insignia and Coats of Arms*. Studies in Comparative Legal History. A Robbins Collection Publication. University of California at Berkeley. Berkeley 1994. 30 \$ (Robbins Collection Publishers). XV, 200 s. Tre illustrationer. ISBN 1-882239-07-5.

Den første jurist som systematisk formulerede principer om antagande av, ensamrätt till och succession av vapen och varumärken var Bartolus av Saxoferrato (1313/14 – 1357) i skriften *Tractatus de Insigniis et Armis*. Han härledde principerna från den romerska rätten, sådan den samlats under 500-talet i *Corpus Juris Civilis* på Kejsar Justinianus' initiativ. Cavallar, Degenring och Kirshner placerar in *Tractatus de Insigniis et Armis* i dess historiska kontext. Det är Bartolus' systematiska behandling av principerna som ger upphov till deras boktitel *A Grammar of Signs*.

Av de bevarade exemplaren av *Tractatus de Insigniis et Armis* har författarna analyserat ett hundratal olika varianter för att få fram en text som kan antas ligga så nära originalet som möjligt. I boken finns *Tractatus de Insigniis et Armis* återgiven på latin – i den version som författarna fått fram genom sin analys – och översatt till engelska. De varianter av texten som återfunnits i olika exemplar redovisas också. Två något senare texter av andra författare finns med för att visa hur beroende senare jurister var av Bartolus' skrift, men dessa två texter finns tyvärr endast återgivna på latin. Ett brev av år 1433 med stark kritik mot Bartolus finns också med, dock endast i översättning till engelska.

Tractatus de Insigniis et Armis publicerades år 1358, d.v.s. efter Bartolus död, av Nicola Alessandri, som var Bartolus' svärson. Detta ger upphov till en väsentlig del av diskussionen i *A Grammar of Signs*. Hur mycket skrev Bartolus själv, och hur mycket ändrade och tillade Nicola?

Relevant i sammanhanget är, att *Tractatus de Insigniis et Armis* består av två delar. Den första behandlar rättsliga frågor inom heraldiken. Hur förlänas och antas vapen? Har vapeninnehavaren en ensamrätt till vapnet? Vilka ättlingar har rätt till vapnet? Den andra delen tar upp rent heraldiska frågor, såsom vilka färger som används, åt vilket håll sköldmärket skall vara orienterat och hur fanor bärs. Cavallar med medförfattare anser, att Bartolus till största delen har skrivit den första delen om vapenrätten, medan Nicola har skrivit den andra, icke-juridiska, delen samt i första delen lagt till uppgiften om Karl IV:s förläning av ett vapen till Bartolus.

Av *Tractatus de Insigniis et Armis* framgår nämligen, att Bartolus av kejsare Karl IV år 1355 blev förlänad ett vapen: i ett gyllene fält ett rött lejon med två svansar. Cavallar med medförfattare drar emellertid slutsatsen, att vapenförläningen aldrig har ägt rum, eftersom vapnet inte finns på graven eller på samtida porträtt, annan skriftlig dokumentation saknas och Bartolus inte nämner vapnet i fler texter. Väl har vapenförläningen satts i tvivelsmål genom Cavallars, Degenrings och Kirshners uppgifter, men de har enligt min mening inte bevisat att förläningen inte ägt rum. En annan jurist kritiserade Bartolus för att han begärt att bli förlänad ett vapen, men även om hans berättelse avviker vad gäller det som föregick förläningen, kan den ändå stödja att förläning-

en sedan ägt rum. Uppgifterna är därmed motstridiga, och det kan knappast anses klarlagt vare sig att vapenförläningen har eller inte har ägt rum.

Vad gäller det rättsliga ansåg Bartolus, att alla personer har rätt att anta vapen eftersom alla har rätt att anta namn. Han gjorde därmed inte den annars förekommande distinktionen mellan adeln, som hade en inneboende rätt att föra vapen, och de ofrälse, som inte kunde föra vapen utan särskild förläning. Denna skillnad gjordes däremot senare i Tyskland, där *Wapenfähigkeit* har varit det begrepp som innebar rätt att föra vapen. (Jfr F. Hauptmann, *Das Wappenrecht*, Bonn 1896). I *A Grammar of Signs* presenteras i sitt sammanhang delar av den kritik som riktats mot Bartolus' vapenrätt.

Privatpersoner kunde enligt Bartolus föra vapen, som antingen var förlånade eller antagna på vapeninnehavarens eget initiativ. Ett förlånat vapen hade dock två fördelar: det hade högre dignitet än ett antaget, och ingen annan kunde förbjuda en att använda ett vapen som man blivit förlånad.

Vad gäller ensamrätten till ett vapen ställde Bartolus på klassiskt manér upp *pro* och *contra* med argument hämtade från den romerska rätten. Hans slutsats blev, att man kan förbjuda någon att använda ens vapen endast om det är till förfång för en själv eller om den andres vapenbruk medför förvirring bland medborgarna. Ett exempel är, att en tysk reser till Rom, och där finner en italienare, som för samma släktvapen som tysken. Tysken kan inte föra talan mot italienaren, eftersom deras hemvistorter är så långt från varandra, att den ene vapeninnehavaren inte kan lida skada av den andres vapenbruk. Varumärken var en medborgarnas garanti för varans ursprung och kvalitet, och Bartolus utvecklar i sammanhanget en tidig varumärkesrätt.

Bartolus såg ett vapen främst som ett personligt identifikationstecken, medan den samtida juristen Baldus främst såg vapnet som ett tecken för det kollektivt individen tillhör. Enligt Baldus hade den förste innehavaren av ett vapen rätt till det antingen på grund av att han hade fört vapnet längre tid eller därför att det erkändes som ett privilegium, således ett starkare skydd. Med Baldus synsätt blir det väsentligt att olika släkter (de kollektivt individerna tillhör) har olika vapen, och det är därför logiskt att han gav vapnen ett starkare skydd än Bartolus gjorde.

Vapen är enligt Bartolus ärflika och förs vidare till alla agnatiska efterkommande, men inte till kognater eller ingifta. En kvinna kunde föra sin faders vapen, eftersom hon är agnat i förhållande till honom. Illegitima barn kunde enligt Bartolus inte ärva vapen, förutom i Toscana, där sedvanan var annorlunda. Om en släkt har många medlemmar som för samma vapen, bör enligt Bartolus några lägga till en ny symbol i sina vapen, så att personerna kan åtskiljas.

Tractatus de Insigniis et Armis' andra del behandlar hur vapenmotiv skall målas på flaggor och fanor, de flesta av, men ej alla, de heraldiska tinkturerna och olika aspekter på höger och vänster. Texten utgår från att vapenbilden inte är målad på en sköld, utan på en fana. Därför blir beskrivningen av höger och vänster mycket omständlig. Enklare hade varit att utgå från hur den som bär vapenskölden ser den, och dra slutsatser om hur motivet skall målas för att det inte skall se ut att vara på väg i en riktning motsatt bärarens, när han håller skölden i vänster hand. Detta är väl också den ursprungliga anledningen till att vapnets motiv bör vara orienterat åt dexter.

Cavallar, Degenring och Kirshner utgår från *Tractatus de Insigniis et Armis* och analyserar

ingående innehållets härkomst och sammansättning. Särskilt diskussionen om vem som skrivit vad är intressant. Skillnaderna mellan första och andra delen av *Tractatus de Insigniis et Armis* är märkbar, särskilt vad gäller hur logisk och genomarbetad texten är. Att Nicola lagt till den andra delen till Bartolus ursprungliga skrift förklarar detta, liksom det förklarar att det är första delen, Bartolus' del, som blivit grunden för fortsatt konstruktiv diskussion.

Oavsett vem som har bidragit med vad i *Tractatus de Insigniis et Armis*, har skriften – betraktad som ett verk av Bartolus – haft stor auktoritet ända till nutid. Dess största förtjänst är, att Bartolus systematiskt formulerade principer, hämtade från romersk rätt, om antagande av, skydd för och succession av vapen och varumärken. Bartolus tankar har sedan förts vidare och diskuterats genom århundradena. Cavallars, Degenrings och Kirshners analys är därför ett viktigt bidrag till den rätta förståelsen av en betydelsefull skrift. De avslutar sin analys sålunda: "*Finally, the use and abuse of De insigniis, over the past six hundred years, by jurists, heraldists, and historians of law, constitute a fascinating chapter in the history of iurisdictionality meriting its own investigation.*"

Martin Sunnqvist

Heraldisk stil

Henry Bedingfeld & Peter Gwynn-Jones: *Heraldry*. 160 sidor, ill, imit klotband m skyddsomslag, ISBN 1-85422-433-6. Magna Books, Wigston, Leicester, 1993. Pris: 145 GBP.

Peter Spurrier: *The Heraldic Art Source Book*. 128 sidor, ill, imit klotband m skyddsomslag, ISBN 0-7137-2708-X. Blandford, London, 1997. Pris 19,99 GBP.

Anthony Wood: *Heraldic Art and Design*. 157

sidor, ill, imit klotband m skyddsomslag, ISBN 0-7219-1460-8. Shaw and Sons, Crayford, Kent, 1996. Pris: 24,95 GBP.

Carl-Alexander von Volborth: *The Art of Heraldry*. 224 sidor, ill, imit klotband m skyddsomslag, ISBN 0-7137-1390-9. Blandford Press, Poole, Dorset, 1987. Pris: 40 GBP

Strömmen av böcker om heraldik är i Storbritannien strid, och det är inte möjligt att anmäla alla i en halvårsskrift. Särskilt behovet av elementära handböcker om heraldisk teori synes tillgodosett flera gånger om. Här skall emellertid uppmärksammas några böcker som har en något annan infallsvinkel mot ämnet och som på ett fördelaktigt sätt avviker från flertalet.

Henry Bedingfeld och Peter Gwynn-Jones har åstadkommit en läcker volym, rikt illustrerad i färg och där de författat skilda kapitel. Genom att författarna är verksamma vid College of Arms, då boken kom ut som Rouge Croix Pursuivant resp Lancaster Herald och numera York Herald resp Garter King of Arms, har de haft tillgång till häroldskollegiets rika bildskatter. Man slipper här se illustrationer, som slitits ut genom flera publiceringar.

Bedingfeld skriver initierat och ingående om heraldikens historia genom häroldernas historia, något som han för övrigt talade om på kongressen i Ottawa, och visar i ord och bild deras ceremoniella funktioner i dagens England. Heraldikens teori ägnas endast ett kapitel, det som brukar uppta hela innehållet i sedvanliga handböcker. Tyngdpunkten ligger mera på den heraldiska konsten och tillämpningen.

Bedingfelds föregångare som York Herald, Peter Spurrier, har varit Design Director of Maritime Insignia och fyller sin bok med egna friska teckningar. En färgplansch med 15 olika heraldiska pälsverk är en intressant och välkommen presentation. Nästan halva boken

ägnas heraldiska monster, beträffande vilka jag hänvisar till nedanstående anmälan. John Brooke-Little, Clarenceux King of Arms, har skrivit ett förord till boken, där han förvånansvärt nog inte kan erinra sig någon annan bok om grundläggande heraldik skriven av en utövande, professionell heraldisk konstnär, vilket leder över till boken av Anthony Wood.

Den kände heraldiske konstnären Anthony Wood har åstadkommit en utomordentligt intressant och vacker bok om heraldisk konst och formgivning. Han tar upp sådana ämnen som konstnärens förhållande till de heraldiska lagarna, heraldiska formelementa och hur ett vapens olika delar skall utformas och förhålla sig till varandra. Ett stort kapitel ägnas tekniker och material. Hans hustru, som också är en heraldisk konstnär, bidrar med ett kapitel om arbetsmetoder. Boken avslutas med biografier över elva andra heraldiska konstnärer ända från medeltiden, ett något udda och godtyckligt urval kan tyckas.

I det senare hänseendet kan jämföras med den inte helt nya boken av den flitige Carl-Alexander von Volborth, ett slösande rikt illustrerat verk, som inte fått den spridning det förtjänar, kanske på grund av ett väl högt pris. Denna bok erbjuder framförallt en historisk jämförelse mellan olika heraldiska stilar. Till von Volborths heraldiska stil hör tjocka konturer och delningslinjer, något som han kritiserats för, en kritik som han själv skämtat om i ett kongressföredrag. Ungefär en tredjedel av boken upptas av ett kapitel, där verk av 44 heraldiska konstnärer från olika länder (från Norden Gustav von Numers och Jan Raneke) presenteras, i regel i färg.

Lars C Stolt

Monster, fabelväsen och mytdjur

Carl-Alexander von Volborth: *Fabelwesen der Heraldik in Familien- und Städtewappen*. 128 sidor, ill, pappband m skyddsomslag, ISBN 3-7630-2329-1. Belsar Verlag, Stuttgart und Zürich, 1996. Pris: 200 SEK.

Ett område som tydligen ligger engelska heraldiker varmt om hjärtat är heraldiska monster. Tidigare har Rodney Dennys i sin *The Heraldic Imagination* behandlat dessa fabeldjur (se Sven Tito Achens recension i Heraldisk Tidskrift 4:202) och det upptar även Peter Spurriers stora intresse i hans *The Heraldic Art Source Book* (se ovanstående anmälan). Inte minst på grund av att brittiska drottningens djur (The Queen's Beasts) omfattar dylika monster har de behandlats mycket i brittisk heraldisk litteratur. Det är därför märkligt av Carl-Alexander von Volborth i sitt företal till sin senaste bok skriver att dessa fabelväsen skulle vara styvmoderligt behandlade i den heraldiska litteraturen. Detta kan sålunda inte gärna gälla brittisk litteratur.

I sin bok avbildar von Volborth i färg inte mindre än omkring 250 fabelväsen, som han återfunnit i framförallt stads- och familjevapen och som bildar ett fascinerande panoptikon. Benämningen fabelväsen motsvaras i engelsk litteratur av monster. Benämningen mytdjur myntades i svenskan förmodligen i samband med utställningen Mytdjurmuseet i Stockholm omkring årsskiftet 2000, där ett antal i full storlek tredimensionellt tillverkade fabelväsen visades.

Författaren redogör först för fabelväsendenas ursprung och betydelse och kommer sedan in på de mest kända av dessa från mytologi och saga såsom drake, lindorm, basilisk, salamander, grip, heraldisk panter, pegas, enhörning,

sjöjungfru, siren, melusin, triton, harpya, jungfruörn, fågelmänniska, kentaur, sfinx, satyr, mantiger, varulv och troll. Slutligen behandlar han ett stort antal mera sällsynta väsen utan utpräglad myt, t ex bagwyn, calopus och ypo-trill. De är tecknade både såsom de skulle ha sett ut i verkligheten och i heraldiserad form.

En vanligt förekommande egenskap hos dylika mytiska väsen är att deras utseende varierar i skilda källor. Ett typiskt exempel är chimeran, som ofta avbildas som ett lejon med ett gethuvud uppskjutande från ryggen och med en orm som svans med ormhuvudet som svansspets, vilket är Hesodius beskrivning, medan Homeros beskriver den som en get med lejonhuvud och ormsvans. Enligt Elvins "Heraldic Dictionary" skall getkroppen däremot ha ett skäggigt manshuvud och draksvans, medan Franklyns "Shield and Crest" har ett flick- i stället för ett manshuvud. Rietstaps "Handboek der Wapenkunde" beskriver i stället chimeran som ett lejon med ett långhårigt huvud och bröst av en kvinna och med en ormsvans.

En liknande förbistring råder beträffande drake och lindorm. I Sverige brukar ju draken ha två ben och lindormen fyra ben, bägge med vingar. Enligt von Volborth är däremot draken försedd med vingar och två eller fyra ben, medan lindormen är en drake utan vingar. Undantaget är engelsk heraldik, där draken har vingar och fyra ben, medan lindormen (wyvern) har vingar och två ben, och en dylik utan vingar kallas då wyvern sans wings, och är den utan ben kallas den wyvern sans legs. Men tydligen förekommer det även i tysk heraldik att en bevingad fyrbent drake kallas lindorm. Ett danskt vapen för adelsmannen Linderot (1646) följer emellertid von Volborths regel och lindormen avbildas där tvåbent utan vingar (med ormhuvud). von Vol-

borth konstaterar i konsekvens härmed att en blasonering alltid skall ange huruvida en drake har två eller fyra ben och om den sprutar eld.

Moskvas vapen, som visar en drakdödande riddare och som återfinnes som hjärtsköld i Rysslands vapen, anknyter i den nya utformningen efter Sovjets fall till den äldsta versionen från 1400-talet och är sinistervänt, vilket måhända gläder göteborgarna.

I svensk heraldik speciella fabelväsen som återges i boken är Östergötlands draggrip, dvs en grip med en drakes tunga, svans och vingar, papegojmannen i ätten Fogelhufvuds vapen, en hästgrip, dvs en grip med fyra hästben, tillskapad 1977 för den irländssvenska ätten Griffin (se SVR 267/82), och en hökhund, dvs kombinerad hök och lapphund i ättens Swandes vapen (se SVR 281/82). Från finsk heraldik är hämtade Gustaf von Numers vapen med en sjöjungfru och fisken med renhorn av Ahti Hammar i Inaris vapen. Det för nordisk heraldik unika trollen presenteras i Trolleätternas vapen och i den danska kommunen Vejens vapen. I danska kommunen Jellings vapen presenteras ett lejon med griphuvud och i den danska adelsläkten Rosengårds vapen ett sjölejon. En sjövärg återfinnes i vapnet för magister Jakob, kanonikus i Lund 1399.

Spurrier och von Volborth är oeniga på en punkt. Det gäller melusin, som Spurrier hävdar är en tvestjärtad sjöjungfru, medan von Volborth hävdar att det är en bevingad ormkvinna och att en tvestjärtad sjöjungfru kallas siren.

Trots sin rikhaltighet är von Volborths bok inte uttömmande. Att denna fantastiska fauna är ännu rikare framgår av att Spurriers i stort sett parallella bok upptar nästan ett tjugotal väsen i heraldiken, som von Volborth missat. (Se för övrigt Baltisk heraldik i Heraldisk Tidsskrift 8:457ff, där två ytterligare fabeldjur omnämnes.) För dem som är intresserade av

denna fantastiska del av heraldiken rekommenderas följaktligen von Volborths bok, kompletterad med Spurriers.

Lars C Stolt

Vapenrullor

Skandinavisk vapenrulla 1998-1999. 32 sidor. ISSN 0284-1517. Kristianstad 2000. Stiftelsen Skandinavisk Vapenrulla, Graagården i Vä. SE-291 65 Kristianstad. Pris: 150 SEK. Magnus Bäckmark: *Gröna stubbens vapenrulla*. <http://hem.passagen.se/gronstub/>

Den senaste årgången av Skandinavisk vapenrulla behandlar 31 vapen, vara 8 är tecknade av Jan Raneke. 6 av Tor Flensmarck. 4 vardera av Christer Bökwall och Kåre Eikeland. 3 av Davor Zovko och 1 vardera av Carsten Frölich. Göran Heckler, Bruno Heim, Bengt Olof Kälde, Vladimir Sagerlund och Krister Yderholt. sålunda en stor spridning, även i kvalitén. Vapenrullans styrka ligger i att den speglar

III 1: Vapen Härenstam, tecknat 1998 av Bengt Olof Kälde.

III 2: Vapen Wagermark, tecknat 1998 av Jan Raneke.

dagens privatheraldik på gott och ont i Skandinavien, främst Sverige. Finsk heraldik har däremot inte funnit vägen till rullan; i Finland har man andra publiceringsvägar.

Tre av vapnen är för juridiska personer och består endast av sköldar. Ett av dessa är ett ytterligare skänkt griphuvudvapen till de tre som publicerades i Heraldisk Tidsskrift 8:46, nämligen för Region Skåne, som ersätter de tidigare landstingen i Skåna. Detta väcker genast frågan om det inte är nog med två vapen för samma geografiska område? Landstingen kan ju alltid föra länets vapen utan kunglig krona. Å andra sidan kan man ju alltid säga att det senaste skånevapnet är lika välmotiverat som det sk Skånelands korsflagga och pantervapen.

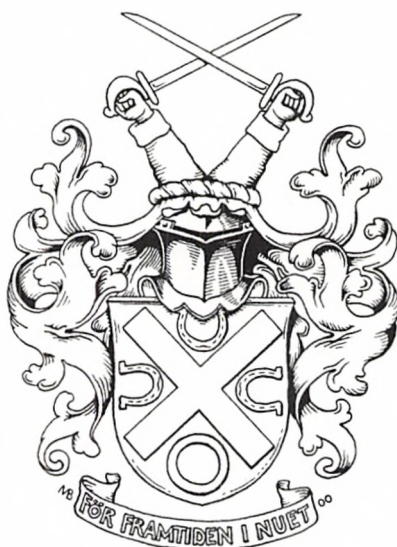
Beträffande de publicerade släktvapnen kan noteras att två av dem, Bellini och Börjeson, innehåller en fyrbent drake resp en tvåbent

lindorm, alltså tvärtom mot svenskt bruk (se ovanstående anmälan). Vidare kan noteras att vapen Solhaug i hjälmprydnaden har Lazarusordens kors som tecken på att vapenantagaren är medlem av Lazarusorden, men samtidigt anges att vapnet kan användas av hans efterkommande(!). Lazarusriddarna är tydligen för övrigt legio, då övriga tre av Eikeland tecknade vapen har ett mindre dylikt kors nedtill på ena hjälmsidan, ungefär som ett ventilationshål, dock utan att anges i blasoneringen.

Ett fyndigt vapen är det som Bengt Olof Kälde komponerat åt skådespelaren Magnus Härenstam och skildrat i ett TV-program om adelskap och vapen (se ill 1). Härenstams barnproduktion för TV "Fem myror är fler än fyra elefanter" inspirerade sköldemärket, som blev "i blått två dexter- och två sinisterböjda uppvända elefantbetar av silver och däröver en av en vågskura bilda ginstam av silver, belagd med fem blå myror".

Två katolska prästvapen presenteras. dels för Anders Arborelius, biskop i Stockholms katolska stift, och dels för Johannes F Koch, påvlig prelat, utformade av Davor Zovko resp Bruno Heim. Arborelius för i egenskap av biskop grön hatt med tolv tofsar, och Koch som påvlig prelat violett hatt med tolv tofsar.

I vapen Wagermark (se ill 2) har man kringgått regeln att bokstäver inte skall förekomma i vapen, genom att enligt blasoneringen bilda en smal bjälke som ett "W". I detta vapen förekommer även en grip, "i klorna hållande en olivkvist", medan i vapen Heckler en grip har "röda klor". Här användes sålunda samma term för begreppen fot och klo, ett tyvärr vanligt fel. I vapen Lindskog, som i hjälmprydnaden har ett hästhuvud med betsel (i blasoneringen kallat seldon), finns en oförklarlig rem, som utgår från huvudlaget och inte som en tygel från bettet.

Ill 3: Vapen Lekholm, tecknat 2000 av Magnus Bäckmark

Skandinavisk vapenrulla har nu fått en konkurrent på "nätet". Det är den unge, flitige heraldikern och genealogen Magnus Bäckmark som startat den elektroniska *Gröna stubbens vapenrulla* på sin hemsida. Där beskriver han i ord och bild de vapen (ett 30-tal) som han själv komponerat och/eller tecknat (se ill 3), men inte nog med det, en andra avdelning uppstår ofrälse, idag förda vapen med blasoneringar och källor (791 stycken i september 2000), en tredje uppstår äldre ofrälse vapen (ett par tusen) och en fjärde avdelning slutligen frimurarvapen. Många av vapnen i denna vapenrulla är aldrig publicerade, utan föreligger endast på t ex exlibris. En principiell invändning mot denna rulla är den onödiga, för att inte säga omöjliga begränsningen till ofrälse vapen. Det föreligger ju ingen klar och oomstridd gräns mellan adliga och ofrälse vapen. Likaväl som t ex ointroducerad adels kalender innehåller

icke adliga ätter och endast huvudmannen i vissa ätter är adlig, kan ju en ätt som är adlig i ett land vara ofrälse i ett annat osv.

Emellertid gör den som söker ett svenskt icke adligt vapen och är uppkopplad på internet klokt i att först besöka Gröna stubbens vapenrulla. Därifrån hänvisas man till lämplig källa, där ytterligare uppgifter och bilder kan sökas. Då vapenrullor i papperstryck blir allt dyrare, blir en elektronisk vapenrulla ett bra, inte endast komplement, utan substitut

Lars C Stolt

Adelskalender i ny skepnad

Sveriges Ridderskaps och Adels kalender 2001 [Omslagstitel: Sveriges Adels kalender 2001]. 958 sidor, oktav, ill., klotband m skyddsomslag, ISBN 91-7285-062-0. Kunskapsförlaget P A Norstedt & Söner, Stockholm, 2000. Pris: 650 SEK.

Den svenska adelskalendern, som numera ges ut vart tredje år i anslutning till adelsmötena, har nu utkommit i sin 102:a årgång. Den har kraftigt ändrats både till form och innehåll. Sålunda har särskilt heraldiken fått en mer framträdande plats med alla de nu levande 603 ätternas vapen i nya tolkningar och i färg, och nu återges inte endast hjärtskölden, som i tidigare årgångar, utan hela huvudskölden (dock inte det fullständiga vapnet med blasonering, som t ex Ointroducerad adels kalender har).

Det är följaktligen motiverat att i detta forum fästa uppmärksamheten på denna årgång, som blivit mer attraktiv och intressant för de heraldiskt intresserade. Denna inriktning speglas redan på skyddsomslaget, som täcks av vapenbilder från riddarhusalens väggar. En kort heraldisk orientering av riddarhusgenealogen Per Nordenvall, kompletteras av en

av Bengt Olof Kälde utförd bild av ätten Cederschiölds fullständiga vapen och av bilder av vapnen för de fyra rådherrar som avrättades vid Linköpings blodbad 1600, utförda av Magnus Bäckmark. Två sköldebrev, ett äldre och ett nyare, visas även.

Ingresserna till de skilda ätterna är har utökats och omarbetats samt omfattar numera även valspråket, om dylikt förlänats i samband med adlandet. För § 37-ätterna anges numera när huvudmannen tillträdde och vem han efterträdde. I en dylik ätt är ju endast huvudmannen adlig, och övriga ättemedlemmar får inte föra öppen hjälm och krona i vapnet och strängt taget inte heller adelsprefixen af, de och von, något som emellertid kolliderar med svensk namnlag. Registerdelen har förbättrats med förteckningar över samtliga introducerade ätter i nummerordning och bokstavsordning, såväl utdöda som nu levande, och över ätter som endast fortlever utomlands. Uttalsanvisningar för vissa ättenamn "som kan upplevas som svåra att uttala" har införts, vilket hälsas med tillfredsställelse (se anmälan av Claës Ugglas skrift Rätt uttal av adliga namn i Heraldisk Tidsskrift 8:196f). Dock borde fler fonetiska tecken förklaras, t ex tecknen för öppet resp slutet u-ljud. Slutligen har typografin och papperet förbättrats, innebärande att tyngden ökat.

Den största förändringen i den nya adelskalendern är alltså att samtliga vapensköldar återgivits i färg. Då man stod inför uppgiften att färglägga vapenbilderna, gjordes försök att "deskräfta" de tidigare, skräffade svartvita bilderna, vilket emellertid inte gav önskat resultat. De 603 vapenbilderna har därför omritats med datorhjälp av riddarhussekreteraren, friherre Otto von Schwerin under i stort sett ett år, varvid sköldarna standardiserats till spansk sköldform med förhållandet 5:6. Hjärt-

sköldarna har dock fått annan form, om så uttryckligen föreskrivits i sköldebrevet. Det säger sig självt att dylik standardiserad framställning med naturnödvändighet blir schablonartad, och någon individuell konstnärlighet inte blir aktuell. I kommentarerna sägs också att "den konstnärliga aspekten har därvid fått spela en underordnad roll". Trots detta vinner man ett visuellt intryck, som en blasonering inte kan åstadkomma, särskilt för heraldiskt okunniga.

Vid återgivningen av vapnen har man försökt följa blasoneringen i sköldebrevet och dess vapenbild. Om sådan inte föreligger har blasoneringen i sköldebrevsavskrifterna och vapenplåten i riddarhussalen varit förebild. Endast i undantagsfall har vapenböcker konsulterats. För de skilda tinkturererna har man valt färger i samråd med statsheraldikern och försvarsmakten, varvid silver återgivits med grått i stället för vitt (se dock Gyllenskepp och Wästfelt, där både grått och vitt förekommer). En nyhet är att konturerna endast i vissa fall utförts med svarta linjer och i andra fall fältets färg i en mörkare ton, vilket stundom ger ett mindre bra intryck, särskilt då det gäller metallfält, se t ex Bergengren, Gyllenstierna, Stålhandske och Stålhane. I trycket blir bilderna rasterade i sin helhet, alltså även konturlinjerna.

Vid ett närmare studium av vapenbilderna kan följande noteras. Trots att man i de heraldiska kommentarerna anger att utformningen präglats av harmonisering av vapenbilderna för tydlighetens skull, har denna harmonisering varit ganska beskedlig. Sålunda har den allmänna bilden av berg i regel inte heraldiserats som ett treberg utan avbildats "naturligt", se t ex vapnen af Geijerstam, von Hedenberg, Lillienberg, Palmqvist och af Sandeberg. I vapen Nordenfelt har visserligen tecknats ett

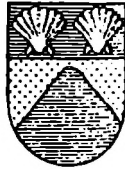
treberg, men med en sådan okonventionell utformning att det är svårt att identifiera. Andra objekt som inte harmoniserats i nämnvärd grad är sidogevär såsom svärd och värja, som inte klart åtskiljs. Jag tror inte att ätten Gyllensvärd är särskilt tilltalad av det rapirliknande sidogevär vilket såsom svärd förekommer i det talande vapnet. Man kan naturligtvis alltid diskutera hur bunden man måste vara av gamla blasoneringar och vapenbilder med dålig heraldik. I sin och Friihof Dahlbys "Svenska adelns vapenbok" från 1967 tog sig Jan Rancke avsevärt större friheter i detta hänseende än Otto von Schwerin nu gjort. Man spårar även hos den snare en större benägenhet för perspektiv än hos Rancke (se t ex vapen Blanckenfjell och Brummer).

De utformningar som levande väsen fått i de nya vapenbilderna är inte oväntat de sämsta. Då man ser vildmännen i vapnen Kuhlman och von Vegesack, kommer man osökt att tänka på den dispyt som härom året väcktes beträffande Lapplands vapen. Ibland kan man misstänka att avvikelser i de nytecknade vapnen beror på nya rön angående vapnens rätta utformning. I kommentarerna konstateras också att många felaktigheter publicerats i vapenböcker och tidigare utgåvor av adelskalendern. Detta gäller måhända de bakåtvända vapnen Duse och Storckenfeldt.

Vapenbilderna har uppenbarligen varit ett problem genom åren för adelskalendern. Från 1899 och till 1965 återgavs i kalendern sköldarna frilagda ur de fullständiga vapnen i Klingspors vapenbok. Av ekonomiska skäl uteslöts de i 1967 och 1969 års kalendrar. I 1971 års kalender infördes bilder ur Karl Karlsson Leijonhufvuds Svensk adelskalender 1899, vilka var kvar till 1998 års kalender. Eftersom bilderna endast visade stamvapnens sköldar, infördes därtill i 1995 års kalender

III. 1

III. 2

III. 3

III. 4

som bilaga Ranekes bilder från 1967 av de grevliga och friherrliga vapnen, men i skrafferat skick, som dock utgick ur 1998 års kalender. Beträffande färgplanscher med en ätts fullständiga vapen kan nämnas att dylika förekom i högklassigt utförande med guld- och silvertryck under en tjuugoårsperiod (1899-1919) till ett antal av omkring 250 (bl a samtliga grevliga vapen), vilket gjort dessa årgångar eftertraktade på den antikvariska marknaden. På senare år har sporadiskt förekommit färgplanscher på vederbörande ätts bekostnad.

För jämförelser visas här fyra tolkningar av vapen af Sandeberg: 1) Klingspors version fram till 1965 års kalender, 2) Leijonhufvuds version fram till 1998 års kalender, 3) Ranekes version 1967 och 4) Otto von Schwerins version i 2001 års kalender (lägg märke till den tjocka blå konturlinjen – eller rent av schatteringen – på berget). Då Ranekes vapenbok kom 1967, fick den en hel del negativ kritik, vilket återspeglades i Riddarhusdirektionens förord i tidigare adelskalendrar, där man hänvisade till denna vapenbok endast med avseende på vapenbeskrivningar. Trots det tog man in Ranekes bilder som bilaga i 1995 års kalender, och frågan är om man på allvar har övervägt att använda dem i den nya adelskalendern i färglagt skick.

Den nya adelskalendern rekommenderas inte endast för dem som är intresserade av adelsgenealogi och personalia utan även för de heraldiskt intresserade, inte minst på grund av

den nytolkning av adelsvapnen som nu skett.

Lars C Stolt

Mere skotsk heraldik

Charles J. Burnett & Mark D. Dennis: *Scotland's Heraldic Heritage: The Lion Rejoicing*. Edinburgh: The Stationery Office, 1997. 104 pp., farveillustrationer. GBP 12,99.

Hvis nogen skulle have prisen for at udgive flest bøger om heraldik, må det så ubetinget være Storbritannien. Og skulle nogen have prisen for de bedste, sjoveste og mest alsidige introduktioner til heraldikken, må det også blive briterne. Og her er endnu én af slagsen, og vel at mærke specifikt omhandlende heraldikken i et af de få lande, hvor den endnu spiller en stor og levende rolle i dagligdagen.

Den lille, men meget dækkende og farverige, bog er skrevet af kunsthistorikeren Charles J. Burnett, Ross Herald ved det skotske statsheraldiker embede, Court of Lord Lyon, og den er udgivet som én i en række officielle håndbøger om skotsk historie. Bogen er ikke særligt opsigtsvækkende i sin disponering, der indeholder ganske traditionelle afsnit om våbensets grundlæggende bestanddele, våbenret, kongelig og statslig heraldik, differentiering af slægtsvåben, brug på bygninger, begravelsesvåben m.v.

Men teksten er både seriøs og lettilgængelig, og den bliver løftet til særlige højder af de

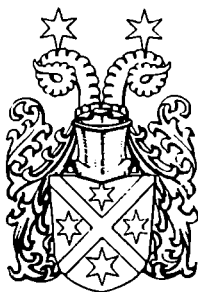
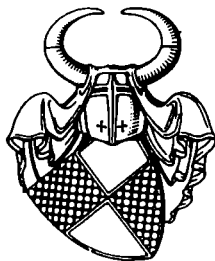
mange farverige illustrationer. Disse er alt-overvejende af juristen Mark D. Dennis, der i de senere år har gjort sig meget positivt bemærket som en af de bedste britiske heraldiske kunstnere siden hans nu afdøde landsmand, Don Pottinger. Sidstnævnte blev især kendt for sammen med Sir Iain Moncreiffe of that Ilk at have lavet den meget berømmede og elskede, lille morsomme *Simple Heraldry, Cheerfully Illustrated*. Og det er ingen tilfældighed, for Dennis' tegnestil er meget lig Pottingers; let, uprætentiøs og glad, men med detaljerne og principperne i orden.

Dertil kommer i bogen mange andre illustrationer, der viser den mangfoldighed af praktiske anvendelser af heraldikken, man finder i Skotland, historiske og nutidige, f.eks. på segl, sølvkaffekander, super-exlibris, bygningsfacader, paneler, ridderordeners våbenplader, våbenbøger, bannere og flag, dragter, badges og spænder m.v., og som ført af konger, lordes, klanhøvdinge, kommuner, herolde og regimenter.

For mange ikke-skotter kan skotternes syn på heraldik virke – i bedste fald – mærkelig, og det gælder nok især kravet om, at ikke to personer må føre nøjagtigt det samme våben. Men her gives en god introduktion til disse særsyn, samt andre heraldiske fænomener, vi ikke er vant til. Interessant er f.eks. oversigten over de forskellige typer kroner for byer og kommuner, afhængig af disses 'status', og hvoraf mange er nyskabelser. Det samme gælder de mange embeder, der har særlige heraldiske insignier, og som gør at embedsheraldikken er levende og anvendt på en måde, som man ikke finder udenfor de britiske øer.

Denne lille bog er ikke helt så tilgængelig eller helt så sjov som *Simple Heraldry* – men det ville også være for meget forlangt. Til gengæld er den nok én af de bøger, der formår at komme tættest på og samtidigt indeholde væsentlig mere information. Den er et fint forbillede for ethvert land, der ønsker en kort, men både seriøs og levende introduktion til dettes heraldiske arv.

Peter Kurrild-Klitgaard

Ældre numre af HERALDISK TIDSSKRIFT, HERALDISKE STUDIER, SHS-slips og SHS-blazer-badges (back-numbers of Heraldisk Tidsskrift, publications on heraldry, the SHS-armorial tie and blazer-badges, for sale):

Følgende numre kan stadig købes: 4, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49-50 (jubilæumsskriftet), 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82 - Pris pr. stk. kr. 70, nr. 49-50 dog kr. 300 og nr. 79-82 kr. 110 pr. stk.

Register til Heraldisk Tidsskrift, bind 5, nr. 41-48. Kr. 10.

Register til Heraldisk Tidsskrift, bind 7, nr. 61-70. Kr. 10.

Heraldiske Studier nr. 1. Knud Prange: Våbenanetavlen. Udsolgt.

Heraldiske Studier nr. 2. Bille Brahe: Gravmindernes Vidnesbyrd. Kr. 50.

Heraldiske Studier nr. 3. Ole Rostock: Nøgle til 808 skandinaviske skjoldholdere. København 1990. Kr. 50.

Heraldik i Norden = Heraldisk Tidsskrift nr. 49-50. Kr. 300.

SHS-slips I. Clubtie I /darkblue, w/coat of arms in colour). Kr. 100. Udsolgt.

SHS-slips II. Clubtie I /darkblue, strewn w/small coats of arms). Kr. 150.

SHS-blazer-badges, finest goldbraid and colours. Kr. 100.

Alle priser er excl. porto (all prices in Danish kroner and excl. postage).

Bestillinger stiles til (please send your order to):

SEKRETARIATET

Bybækpark 36, DK-3520 Farum, Danmark

SHS-slips samt blazer badges.

SHS club-ties as well as blazer badges.

HERALDISK TIDSSKRIFT

Udgives af *SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA*, hvis medlemmer modtager det gratis. Tidsskriftet udkommer med to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 225. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte. Heraldisk Tidsskrift kan ikke købes i løssalg.

Redaktør

Cand.mag. Poul greve Holstein, Berggreensgade 56, DK-2100 København Ø, Danmark.

Redaktionsudvalg

Godsägare Henrik Degerman, Irijala Gård, SF-034 00 Vichtis, Finland.

Tandlæge Per Hougaard, Bülowsgade 5 B, 2. sal, DK-1870 Frederiksberg C, Danmark.

Universitetslektor, Ph.D. Peter Kurrild-Klitgaard, Nørre Søgade 39, 3. sal, DK-1370 København K, Danmark.

Førstebibliotekar, cand.real. Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.

Patentkonsult Lars C Stolt, Birger Jarlsgatan 113 A, 4tr, S-113 56 Stockholm, Sverige.

Amtsdirektør, cand.jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, DK-4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i Heraldisk Tidsskrift nr. 82

Arkivar, seniorforsker, cand.phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K, Danmark.

Pensionerad barnkirurg Joar Crafoord, Fatburs Brunngatan 15, 7. tr., S-118 28 Stockholm, Sverige.

Dommer, cand.jur. et art. Bertil A Frosell, Bülowvej 30A, 1870 Frederiksberg C, Danmark.

Universitetslektor, Ph.D. Peter Kurrild-Klitgaard, Nørre Søgade 39, 3. sal, DK-1370 København K, Danmark.

Patentkonsult Lars C. Stolt, Birger Jarlsgatan 113A, S-113 56 Stockholm, Sverige.

Jur. stud. Martin Sunnqvist, St. Fiskaregatan 7, 1. tr., S-222 24 Lund, Sverige.

Societas Heraldica Scandinavica

Stiftet 1959 i København, er samlingspunktet for alle heraldisk interesserede i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige. Heraldisk Selskab har styrelsesmedlemmer i alle de nordiske lande, og foruden Heraldisk Tidsskrift udsender det skriftserien *Heraldiske Studier*. Heraldisk Selskabs hjemmeside er på adressen: www.heraldik.org

Heraldisk Selskabs styrelse

Arkivar, seniorforsker, cand.phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K, Danmark (næstformand).

Avdelingschef, fil.kand. Tom C. Bergroth, PB 675, SF-20101 Åbo, Finland.

Advokat Hans Cappelen, Olav Vs gate 1, N-0161 Oslo, Norge.

Cand.scient. Steen Clemmensen, Bybæpark 36, DK-3520 Farum, Danmark (sekretær).

Cand.mag. Poul greve Holstein, Berggreensgade 56, DK-2100 København Ø, Danmark (redaktør).

Universitetslektor, Ph.D. Peter Kurrild-Klitgaard, Nørre Søgade 39, 3. sal, DK-1370 København K, Danmark.

Civilingeniør, cand.polyt. Bo Møller, Bækkeskovvej 23, DK-2700 Brønshøj, Danmark (kasserer).

Statsheraldiker, fil.dr. Henrik Klackenborg, Riksarkivet, Box 12541, S-102 29 Stockholm, Sverige.

Departementschef Birgir Thorlacius, Bólstaðarhlíð 16, IS-105 Reykjavík, Island.

Antikvar, cand.mag. Allan Tønnesen, Ålholmvej 78, DK-2500 Valby, Danmark (formand).

Forskningsassistent, cand.phil. Susanne Vogt, Bernhard Bangs Allé 8, 2-54, DK-2000 Frederiksberg, Danmark.